

ПРИСВЯТИ ДО ПОЕЗІЙ “САДУ БОЖЕСТВЕННЫХ ПЕСЕН” ЯК КОМЕНТАРІ ДО СВЯТОГО ПИСЬМА

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються епіграфи Сковороди до поезій “Саду божественних пісень”, розкривається зміст їх провідних ідей: звернення до Бога, “душевного миру”, Святого Письма, “істинної людини”, античної мудрості, а також роль епіграфів у розкритті змісту самого вірша.

Ключові слова: Бог, Христос, Святе Письмо, поет, “істинний поет”, присвята, епіграф.

АННОТАЦІЯ

В статье анализируются эпитафии Сковороды к поэзиям «Сада божественных песен», раскрывается содержание их главных идей: обращение к Богу, «душевному миру», Святому Писанию, «истинному человеку», античной мудрости, а также роль эпитафии в раскрытии смысла самого стиха.

Ключевые слова: Бог, Христос, Святое Писание, поэт, «истинный поэт», посвящение, эпитафия.

SUMMARY

The article analyzes Hrygorii Skovoroda epigraphs to poems of “The Garden of the Divine Songs”, examines the sense of these poem's leading ideas, such as: appeal to The God, “peace of mind”, Scripture, “true man”, the antique wisdom and also how epigraphs can reveal the sense of the poems.

Keywords: God, Christ, Scripture, poet, “true poet”, dedication, epigraph.

Збірка поезій Сковороди не випадково носить назву “Сад божественних пісень”. Вірші називаються піснями за аналогією зі Святим Письмом (псалми Давидові, “Песнь песней”).

Крім того, всю поезію любомудра, як, до речі і його філософію, можна назвати словом “симфонія”. На його думку “симфонія, сиречь согласіе священних слов со следующим стихом” [1, 193]. Якщо його вірші відповідають, співзвучні Святому Письму, то це “сімфонія”; якщо не відповідають, то це не музика, треба їх вдосконалювати. І Сковорода все життя вдосконалює свої твори. Пізніші присвяти до них є теж елементом такого вдосконалення.

Збірка упорядкована у 1770-1780-ті роки на Слобожанщині. До неї увійшли поезії переяславського і харківського періодів творчості. Для розуміння змісту збірки слід обов'язково нагадати її повну та оригінальну назву - “Сад божественных песней, прозябший из зерн Священнаго Писанія”. Чому саме сад?

Це алегоричний образ один з найпопулярніших у бароковій поезії. Звичайно, він пов'язаний із райським садом Едемом, але Сковорода його частіше вживає в символічному, переносному смислі.

Не випадкова і кількість пісень. 30 це символічне число, яке він використовує також і при комплектуванні збірки своїх байок. В біблійній традиції воно означає повноліття, досконалість. Йосиф став правителем Єгипту у тридцять років, сини Левія допускаються до служіння в скинії завіту з тридцяти років, Давид стає царем Ізраїлю у тридцять років. І сам Ісус почав проповідувати у цьому віці. Що стосується самого Сковороди, то він у цьому віці, за його ж власними словами, починає вивчати Біблію. У старозавітні часи цей вік вважався необхідним для навчання інших, для початку священослужіння. “В тридцати летех утро истины светать начинает. В сих летех крещение Христово, отворение небес, снисхождение Святого Духа... В сем возрасте у жидов ставили во священники” [1, 440].

Для більшості епіграфів джерелами служать псалми: пісня 1 псалом 118:1, пісня 9

псалом 143:10, пісня 11 псалом 41:8, пісня 19 псалом 90:13, пісня 20 псалом 23:3, пісня 23 псалом 77:33, пісня 25 псалом 120:8. Деякі взяті з книги Буття . Наприклад: пісня 3 Буття 1: 12, пісня 6 Буття 3:15, пісня 15 Буття 2:3, пісня 16 Буття 9:13. Інші взяті: з Пісні над піснями (пісня 13), книги пророків Ісаї (пісня 3, пісня 8 Ісаї 25:10; пісня 9 Ісаї 66:18), Захарії (пісня 8), Аввакума (пісня 14), книга Премудрості Ісуса, сина Сирахового (пісня 10 Сирах 14:21; пісня 12; пісня 22), Євангелія від Матвія (пісні 12, 20, 26, 29), послання апостола Якова (пісня 18), Одкровення Іоана Богослова (пісня 6).

Швидше за все, епіграфи давалися до вже написаних віршів при їх включенні до збірки або ж у час їх присвячення тій чи іншій події, явищу, особі. У чернетці пісня 10 (“Всякому городу нрав и права” мала епіграф з Горация “Дбаю лише про те, щоб щасливо померти”. У збірці натомість вводиться цитата з Книги премудрості Ісуса, сина Сирахового: “Блажен муж, иже в премудрости умрет и иже в разуме своем поучается святыне” (Сирах 14:21).

За Сковородою, “істинний поет” це творець і провидець: ”вот истинные пѣты, сиречь творцы и пророки” [1,267]. При цьому він посилається на Давида, біблійного вірця поета, котрий як метр славить творення господне. У стані контакту з божественним (завдяки тому, що все суще створене за аналогією першовірця), поет піднімається разом із цим сущим до божественного і в такий спосіб, орієнтуючись у творчому процесі теж за принципом аналогії на першовірця (всєблагого Бога), він створює мовний світ, який, подібно до Біблії, є також образом та подобою цього першовірця. Мовне втілення забезпечує цьому процесові алегоричне (не буквальне художнє) мислення (“иносказание и истинная оная роіesis, сиречь творение”), “яке божественне золото вкладає в порожню плоть, а з плоті дух робить” (“положить в плотскую пустош злато и зделать духом из плоти”[1, 267]. Зв'язок “справжнього поета” з першовірцем (Богом) має своє онтологічне обґрунтування в тому, що Бог водночас є словом та своїм власним іменем і створив усе через слово, ”а слово мое и истина, и судьба, и милость, имя мое все то одно” [1, 216]. Цим самим “справжній поет“ виконує роль посередника, який не тільки осягає першовірця у всьому, але й, завдяки своїй причетності до нього, вкладає його у свій мовний витвір. У такий спосіб, пропускаючи Бога через самого себе, поет до Бога ж і простує зі своїм твором.

Таким чином, за твердженням філософа, “началом” усього (а отже — і поезії) є Бог і Христос [2, 12, !6,153,415; 1, 395, 414]. Він є вічний, початок і кінець усього, прекрасний і всеблагий (“начало и конец есть то же, что Бог”, “он лучший всего” [2, 12,416, 425].

Мотив чистої совісті, здатної протистояти духовній смерті й пекельному вогню, виникає вже у першій пісні збірки: “ Не боиться совесть чиста ниже Перуна огниста, ни!” [1, 60]. Її ліричний сюжет будується на антитезі: світські спокуси й неминуче покарання за гріх протиставляються подвигіві людини, готової йти через життя за Христом.

Пісні 4-а і 5-а присвячені Різдву Христову. У присвяті до пісні 4-ї розкривається смисл самого вірша: “Из сего зерна: С нами Бог, разумеите языцы, сиречь: Помаза нас Бог духом. Посла духа сына своего в сердца наша.»[1.62]. Цим самим підкреслюється духовний смисл свята, що це, перш за все, внутрішній стан людини, а не зовнішня церемонія.

Пісня 5-та розробляє мотив Різдва Божого через низку контрастів: вертеп (печера) замість небес, у ясла кладеться Той, кого не спроможне “вместить и небо небес”. Образ вогню переходить в образ “всєгорящего сердца”, а духовна еволюція християнина зображується символічно з використанням поетичних образів худоби біля віфлеємських ясел: від споживання сіна з ясел до прийняття Святих Таїн:

И хоть как скот бессловесный
Из-под Христа сено ядим.
Поколь, в мужа совершенна
Взросши, возможем блаженна
Самаго Бога вкусить [1,63,64].

Пісня 6 розробляє мотив Богоявлення хрещення Ісуса Христа від Іоана Предтечі. Пісні 7 і 8 присвячуються Воскресінню Христову. Їхній головний мотив страждання Ісуса

Христа на Голгофі. Обидва вірші насичені символами, частково взятими з євангельської розповіді (жовч, терновий вінець, хрест), частково пов'язаними з притчевою символікою (зерно, покладене в землю, дає щедрий врожай).

Буває, що до одного вірша наводиться кілька епіграфів. Прикладом цього є пісня 6 (епіграфи з книг Одкровення й Буття), пісня 8 (епіграфи з пророцтв Захарії та Ісаї), пісня 9 (епіграфи з пророка Ісаї та псалма 143), пісня 12 (епіграфи з Євангелія від Матвія й книги премудрості Ісуса, сина Сирахового), пісня 19 (епіграфи з послання апостола Павла до ефесян та з 90-го псалма), пісня 20 (епіграфи з псалмів 23, 47 та Євангелія від Матвія).

Але до двох пісень 24 та 30 все ж наводяться епіграфи з античних текстів. До першої з них Сковорода взяв цитату з Горація, причому вказавши, що вона “претолкована малоросийским диалектом в 1765-м годе” [1,82], що може свідчити як про дату написання вірша, так і власне самої присвяти.

Наявність епіграфа готує читача до бажаного автору сприйняття тексту і вказує на певні змістові акценти. Часто з присвятою взаємодіють підзаголовок і коментарі. Прикладом такої взаємодії може бути пісня 30-та, в якій старовинна грецька епіграма в ролі присвяти взаємодіє з коментарем в кінці вірша. З цього коментаря ми дізнаємось не тільки про рік, а й про місце написання цієї пісні. Її написав поет в 1780 році (“во время открытия Харьковского наместничества”) в “монастыре Сеннянском», де ігуменом був на той час його двоюрідний брат Іустин Звіряка (зараз село Писарівка Золочівського району). Саму ж грецьку епіграму, що складає зміст присвяти, він вперше виявив в бібліотеці Троїце-Сергієвої Лаври, про що засвідчує автор в одному з листів до М.Ковалинського.

Особливо ця взаємодія проявляється в піснях-панегіриках. Пісня 25-та присвячена від'їзду о. Гервасія Якубовича з Переяслава до Білгорода (того, який сприяв запрошенню Сковороди на посаду вчителя Харківського колегіуму). Тому вона і має підзаголовок “Отходная”.

Пісня 26-та адресована переяславському єпископу Іоанові Козловичу й датована часом його вступу на переяславську кафедру 1753 роком. Очевидно, з огляду на офіційний характер події та високий духовний сан адресата автор використовує більш архаїчну мову, насичену церковнослов'янськими, та вдається до елементів стилю класичної оди.

Пісня 27 присвячена єпископу білгородському Іоасафу Миткевичу на час відвідин ним Харківського колегіуму. Як доповнення до присвяти виступає коментар в кінці вірша, в якому звучить захоплення автора істинним служителем Бога: “Был пастырь просвещен, кроток, милосерд, незлобив, правдолюбив, престол чувства, любви светильник» [1, 85]. Саме з цього коментаря ми дістаємо підтвердження про роки вчителювання Сковороди у Харкові: “В вертограде этого истинного вертоградаря Христова и я свято и благочестиво три лета 1760-тое и 63-е и 4-е...был делателем, удивлялся прозорливому его щедрому и чистому сердцу с тайною моею любовию. Сего ради любящим Бога и Божия книги и Божия други, во память его и благодарение ему, сему любезному другу Божию и человеческому, яко же лепту, приношу сию песнь от мене.” [1,86]. Останнє речення свідчить не тільки про відношення до єпископа, а й про ще одну роль присвяти як подяки, “лепты», подарунку тій чи іншій людині, яка, як правило, близька по духу Сковороді і є “другом Божіим”.

Вірші збірки за своїм жанром належать до метафізичної поезії. Однак у межах цього жанру твори істотно різняться за тематикою, поетичною мовою, ритмомелодійною структурою. Кілька пісень розробляють євангельські мотиви, осмислювані в параметрах православного обряду церковних свят, коли згадуються ці події. Піднесений настрій створюється у пісні 4-й завдяки використанню риторичних вигуків і рефренові, взятому, як епіграф, зі віршів на великому повечір'ї: “Яко с нами Бог!”.

Епіграф пісні 9-ї гласить про те, що вона присвячена Святому Духу. Але, разом із тим, у ній розкривається діалектика і символіка Святого Письма, які властиві і для філософського вчення Сковороди. Наприклад, ідеї розмаїття і протилежностей світу, свободи, “безпечального и преепростого пути”. До останньої ідеї близький спосіб життя самого любомудра, Він вважав, що людині немає сенсу впадати у відчай. Вона не може змінити своє

минуле, не може заглянути в своє майбутнє. Треба радіти сьогоднішньому дню. І щаслива не та людина, яка багато хоче, а та, що задоволена тим, що має. Тому часто любив повторювати: "Хвала всемогутньому Господу Богу, який потрібне зробив легким, а важке непотрібним". Ну а символ циркуля (кола) взагалі універсальний у Сковороди. Це для нього і символ людського життя ("весь мой окончится циркуль тут"), і буття взагалі, і навіть самого Бога тому, що він (циркуль) не має ні початку ні кінця.

Епіграфом до пісні 14 служить цитата з Аввакума. Але ще перед нею автор покликається на старовинну українську пісню про Іраклія (Геракла). Ця пісня має найдовший коментар, що тісно взаємодіє з присвятою. Тут автор спочатку пояснює сам подвиг Геракла (його битву з гідрою). Потім розкриває зміст грецького слова сирена "сиречь путо, оковы". Далі йде інтерпретація символу кита, що фігурує у 6-й строфі: "Кит значит страсть. Что есть страсть? Есть то же, что смертный грех. Но что есть грех? Грех есть мучительная воля. Она-то есть сребролюбие, честолюбие, сластолюбие. Сия-то гидра и кит пожирает и мучит на море мира сего всех. Она же то есть и ад" [1, 73]. Поступово розкриває значення й інших символів: "Житие наше есть море, телишко лоточка. Мысли есть веяние ветров. Гавань есть блаженство"[1,73]. Особливо багато місця мислитель відводить поясненню терміну кефа. Вона "есть слово еврейское. Еллински петра и есть каменная гора. Сей есть образ блаженства, места злачного, где человек от китов, от сирен и от волнений мирских упокаивается. Сие имя кифа дает Христос Петру верховному. Для чего? Для того, что и то и другое обитает в сердце. Сердце же, а не плоть есть истинным человеком. Чистое сердце, святыня, блаженство, истинный человек есть тожде. Сего ради всякий христианин, имущий сердце чисто есть и сын голубов, и кифа. Но Петр святыи между всею церковью есть архикифа, яко верховный предстоятель церкви» [1, 74].

Пісня 15-та присвячена Великій суботі, що передує Воскресінню Христову.

Пісня 16-та присвячена райдузі як символу надії у біблійній інтерпретації. З того часу, як біблійна голубка сіла на плече Ною, і в цей же момент він побачив райдугу в небі, і голубка, і райдуга стали символами надії. Паралельно в коментарі Сковорода пояснює походження російського слова "ведро" (чисте небо) з грецької мови.

Пісня 17-та покликана розкрити "тленность и бренность міра"(тут мається на увазі світ зовнішній, матеріальний). Він називає цей світ "блудницею" і сам прагне "небесного града".

Присвята до пісні 18 характеризує полярне відношення Господа до гордих і смиренних: "Господь гордым противится, смиренным же дает благодать» [1, 76].

Пісню 19-ту можна вважати однією з перших. Вона складена ще в Ковраї 1758-го року. З її присвяти можна зрозуміти, що боротьба з одним з головних ворогів автора скукою можлива тільки з допомогою духовного меча, "иже есть глагол божий" [1, 77].

Епіграф до пісні 20-ї присвячено Сігору місту, збереженому для праведного Лота від знищення божим гнівом (сіркою і вогнем). Він прославляється як божа твердиня у боротьбі з грішним світом.

Пісня 21-ша присвячена щастю, і щоб досягти його, автор в епіграфі закликає словами Святого Письма "его же возлюби душе моя", безумовно маючи на увазі пізнання Бога в собі. Тільки цим шляхом можна досягти щастя.

Часто біблійний текст трансформується в епіграф за посередництвом богослужбової інтерпретації. Так, до пісні 4-ї ("Ангелы снижайтесь») береться за епіграф початок стихів з великого повечір'я, співаних напередодні Воскресіння Христового й Богоявлення: "С нами Бог, разумеите, языцы», що складені на слова пророка Ісаї. До пісні 17-ї додається ірмос канону на голос 6, складений на основі книги Вихід, але асоційований насамперед із поминальними богослужіннями, на яких співається цей ірмос: "Житейське море, схвильоване бурєю напастей, бачучи і до тихого пристанища твого прийшовши, благаю: визволи з тління життя моє, Многомилостивий". Наведені як епіграф до пісні 26-ї слова з Євангелія від Матвія "Тако да просветится свет ваш пред человеки, яко да видят ваша добрая дела..." актуалізує у свідомості читача, знайомого з чином архиерейської літургії, один із найбільш урочистих

моментів літургії його початок, коли ці слова проголошує архидиякон, а єпископ благословляє паству. В епіграфі ж до пісні 27 звучать слова, що виголошуються на архиєрейській літургії під час співу Трисвятого самим предстоятелем: “Господи, призри с небесе и виждь, и посети виноград сей” [1, 84].

Ключовий образ поетичної мови збірки — це образ саду. Його структуротворча роль виявляється, зокрема, в описі фундаментальної опозиції “смерть — життя, довела кожної з елементів якої організовується своє символічне поле. З духовною смертю асоціюється люта зима (пісня 3), сповнене сумом місто (пісня 12), багатолюдне місто (пісня 13), бурхливе море світу (пісня 14), вітряний морок світу (пісня 16), бурхливе житейське море, що вирує вихором скорбот (пісні 17,29), надокучливий сум (пісні 19,24), порох земної слави (пісня 22), осінній смуток без надії на Бога (пісня 30). Натомість повнота життя (“істинне життя”), що переходить у вічне перебування з Богом, найчастіше символізується буколічними картинками природи — гірськими височинами (пісня 2), розквітлим на весні садами (пісня 3), зеленою дібровою (пісня 12), розквітчаними полями (пісня 13), барвистою веселкою (пісня 16), похиленими над водою явором і вербами (пісня 180), тихою пристанню в морі (пісня 29).

Кожен пейзажний малюнок набуває глибокого символічного змісту, унаочнюючи ідеал “природної людини”, життя у згоді з власною природою і з довкіллям. У природному проростанні зерна, гармонійній взаємодії води, рослини, сонця відображається ідеал стосунків людини і її Творця, власника й господаря земного саду. Гамірливе й багатолюдне місто сиає алегорією бездуховного світу, в я кому губиться голос Бюога й шлях до Нього.

Отже, все вищесказане безумовно підтверджує ще раз правильність думки професора Ушкалова про те, що, по великому рахунку, всі твори Любомудра є коментарем до Святого Письма. І яскравим прикладом цього є його “Сад божественних пісень”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Т.1, К.; Наукова думка, 1973. 531с.
2. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Т.2, К.; Наукова думка, 1973. 537с.
3. Ісіченко І. Архиепископ. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII-XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів; Святогорець. 2011. 564 с.
4. Ердман Е. Істинна поезія як сходження до Бога // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність. Збірка наукових праць //К., 2003. с.618-642.